

4.4 Функція розподілу та її властивості

Функція розподілу випадкової величини X – це функція $F(x) = P\{X < x\}$, яка визначає для кожного значення x ймовірність того, що випадкова величина X прийме значення менше x в результаті експерименту. Функцію $F(x)$ також називають *інтегральною функцією розподілу*.

Геометрично визначення функції розподілу можна інтерпретувати наступним чином: $F(x)$ існує ймовірність того, що в. в. X прийме значення, яке представлено на числовій осі точкою, що лежить зліва від точки x , тобто випадкова точка X потрапить в інтервал $(-\infty, x)$, див. рис. 4.1.

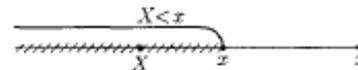

Рисунок 4.1

Властивості функції розподілу:

1. $0 \leq F(x) \leq 1$. Це випливає з того, що $F(x)$ дорівнює ймовірності, а ймовірність будь-якої події знаходиться між нулем і одиницею.

2. Відзначимо також, що $F(-\infty) = P\{X < -\infty\} = 0$ і $F(+\infty) = P\{X < +\infty\} = 1$, оскільки події $X < -\infty$ і $X < +\infty$ відповідно неможлива і достовірна.

3. Функція розподілу неспадна, тобто $F(x_1) \leq F(x_2)$ при $x_1 < x_2$. Дійсно, коли $x_1 < x_2$ поява події $X < x_2$ еквівалентно виникненню однієї з несумісних подій $X < x_1$ і $x_1 \leq X < x_2$. Тому

$$P\{X < x_2\} = P\{X < x_1\} + P\{x_1 \leq X < x_2\}$$

або

$$F(x_2) - F(x_1) = P\{x_1 \leq X < x_2\}.$$

У правій частині останньої рівності знаходиться невід'ємне значення, тому $F(x_1) \leq F(x_2)$. Ця рівність означає, що ймовірність попадання випадкової величини X в напівінтервал $[x_1; x_2)$ дорівнює приросту функції розподілу на цьому напівінтервалі.

Графік функції розподілу однієї з неперервних випадкових величин наведено на рис. 4.2.

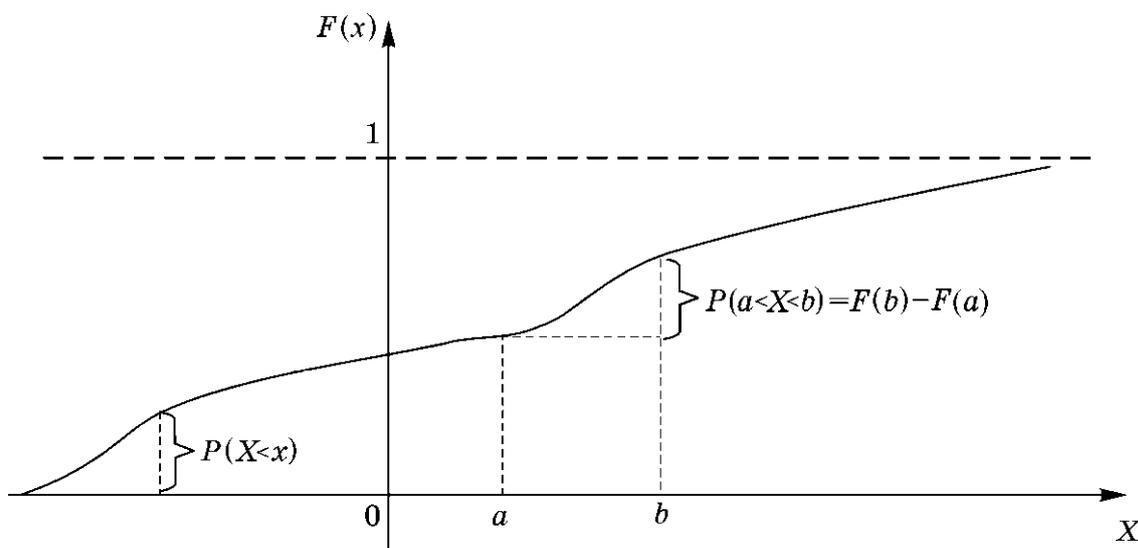

Рисунок 4.2

Функція розподілу може бути задана як для неперервної, так і для дискретної випадкової величини. Для дискретної випадкової величини функція розподілу є функцією накопичених ймовірностей:

$$F(x) = \sum P\{X = x_i\},$$

де підсумовування поширюється на всі значення індексу i , для яких $x_i < x$.

Якщо дискретна випадкова величина X має закон розподілу:

X	x_1	x_2	...	x_n	...
P	p_1	p_2	...	p_n	...

тоді її функція розподілу має вигляд ступінчастої функції, причому стрибки функції дорівнюють ймовірності відповідних значень X (рис. 4.3).

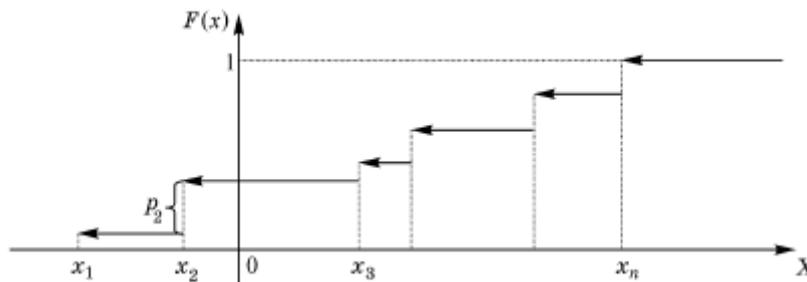

Рисунок 4.3

Функція розподілу неперервної випадкової величини є неперервною, для дискретної випадкової величини це ступінчаста функція.

Приклад 10 В урні 8 кульок, з яких 5 – білі, інші – чорні. З неї навмання виймають 3 кульки. Знайдіть функцію розподілу кількості білих кульок у виборці і побудуйте її графік.

Розв'язання. Даваймо встановимо різні значення x і знайдемо для них $F(x) = P\{X < x\}$:

якщо $x \leq 0$, то $F(x) = P\{X < 0\} = 0$;

якщо $0 < x \leq 1$, то $F(x) = P\{X < x\} = P\{X = 0\} = \frac{1}{56}$;

якщо $1 < x \leq 2$, то $F(x) = P\{X = 0\} + P\{X = 1\} = \frac{1}{56} + \frac{15}{56} = \frac{16}{56}$;

якщо $2 < x \leq 3$, то $F(x) = P\{X = 0\} + P\{X = 1\} + P\{X = 2\} =$
 $= \frac{1}{56} + \frac{15}{56} + \frac{30}{56} = \frac{46}{56}$;

якщо $3 < x$, то $F(x) = P\{X = 0\} + P\{X = 1\} + P\{X = 2\} + P\{X = 3\} =$
 $= \frac{1}{56} + \frac{15}{56} + \frac{30}{56} + \frac{10}{56} = 1$.

Таким чином,

$$F(x) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } x \leq 0; \\ \frac{1}{56}, & \text{якщо } 0 < x \leq 1; \\ \frac{16}{56}, & \text{якщо } 1 < x \leq 2; \\ \frac{46}{56}, & \text{якщо } 2 < x \leq 3; \\ 1, & \text{якщо } 3 < x. \end{cases}$$

Графік побудованої функції наведено на рис. 4.4.

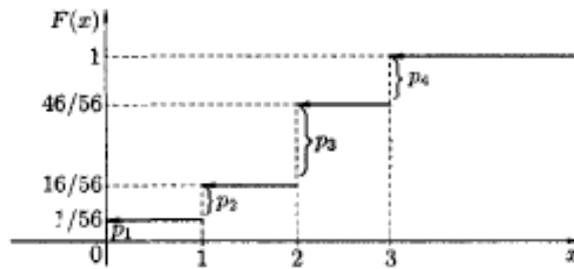

Рисунок 4.4

4.5 Найважливіші дискретні випадкові величини та їх числові характеристики

Вироджена випадкова величина.

Будь-яку константу C можна розглядати як випадкову величину, що приймає єдине значення: $X = X(\omega) = C$ для будь-якої $\omega \in \Omega$.

Закон розподілу виродженої випадкової величини має вигляд:

X	C
P	1

Вираз для функції розподілу виродженої випадкової величини та її графік також мають вироджений вигляд:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } x \leq C; \\ 1, & \text{якщо } x > C. \end{cases}$$

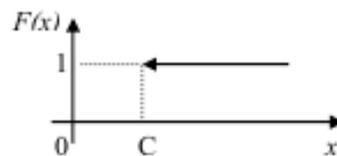

Рисунок 4.5

Математичне сподівання $MC = C$, дисперсія $DC = 0$.

Індикаторна випадкова величина.

Будь-яка випадкова подія A може бути пов'язана з випадковою величиною виду:

$$X = I_A(\omega) = \begin{cases} 1, & \omega \in A; \\ 0, & \omega \notin A. \end{cases}$$

Випадкова величина $X = I_A$ називається індикатором випадкової події A або індикатором випадкової величини. Вона приймає тільки два значення $x_1 = 0$ і $x_2 = 1$, при цьому

$$P(X = 1) = P(A) = p, \quad P(X = 0) = P(\bar{A}) = 1 - p = q.$$

Закон розподілу індикаторної випадкової величини має вигляд:

X	0	1
P	p	q

Аналітичним виразом і графіком функції розподілу є:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & \text{якщо } x \leq 0; \\ q, & \text{якщо } 0 < x \leq 1; \\ 1, & \text{якщо } x > 1. \end{cases}$$

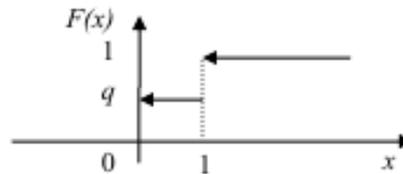

Рисунок 4.6

Математичне сподівання $MX = MI_A = \sum_i x_i p_i = 0 \cdot q + 1 \cdot p = p$, дисперсія $DX = DI_A = MX - (MX)^2 = \sum_i x_i^2 p_i - p^2 = 0^2 \cdot q + 1^2 \cdot p - p^2 = p(1 - p) = pq$.

Біноміальна випадкова величина.

Біноміальною називається дискретна випадкова величина X , яка є числом успіхів в n незалежних випробуваннях, проведених за схемою Бернуллі, з ймовірністю успіху в одному випробуванні, що дорівнює p .

Множиною можливих значень біноміальної випадкової величини є:

$$X = \{0, 1, \dots, n\} = \{x_k = k, k = \overline{0, n}\}.$$

Ймовірності, з якими приймаються значення, визначаються за формулою Бернуллі:

$$p_k = P(X = k) = P_n(k) = C_n^k p^k q^{n-k}, k = \overline{0, n}.$$

Закон розподілу такий:

X	0	1	...	n
P	q^n	npq^{n-1}	...	p^n

і називається біноміальним законом розподілу.

Скорочене позначення для біноміальної випадкової величини: $X \sim Bi(n; p)$.

Математичне сподівання $MX = np$, дисперсія $DX = MX^2 - (MX)^2 = n^2 p^2 - np^2 + np - n^2 p^2 = np(1 - p) = npq$.

Геометрична випадкова величина.

Геометричною називається дискретна випадкова величина X , яка являє собою кількість випробувань, виконаних за схемою Бернуллі до появи першого успіху з ймовірністю успіху в одному випробуванні, рівному p .

Геометрична випадкова величина має злічений набір можливих значень:

$$X = \{1, 2, \dots, n, \dots\} = \{x_k = k, k = 1, 2, \dots\}.$$

Ймовірності значень визначаються за формулою:

$$p_k = P(X = k) = q^{k-1} p, k = 1, 2, \dots$$

Закон розподілу такий:

X	1	2	...	n	...
P	p	qp	...	$q^{n-1} p$	...

і називається геометричним законом розподілу.

Скорочене позначення для геометричної випадкової величини: $X \sim G(p)$.

Математичне сподівання
$$MX = \sum_i x_i p_i = \sum_{i=1}^{\infty} i q^{i-1} p = p \sum_{i=1}^{\infty} i q^{i-1} = p \frac{d}{dq} \left(\sum_{i=1}^{\infty} q^i \right) = p \frac{d}{dq} \left(\frac{q}{1-q} \right) = p \frac{1}{(1-q)^2} = \frac{p}{p^2} = \frac{1}{p},$$
 дисперсія
$$DX = MX^2 - (MX)^2 = \frac{1+q}{p^2} - \frac{1}{p^2} = \frac{q}{p^2}$$

Випадкова величина Пуассона.

Пуассонівською називається цілочисельна випадкова величина, набір можливих значень якої

$$X = \{0, 1, \dots, n, \dots\} = \{x_k = k, k = 0, 1, 2, \dots\},$$

а ймовірності, з якими приймаються значення, задаються формулою:

$$p_k = P(X = k) = \frac{a^k}{k!} e^{-a}, k = 0, 1, 2, \dots$$

Число $a > 0$ називається параметром випадкової величини Пуассона.

Закон розподілу такий:

X	0	1	...	n	...
P	e^{-a}	ae^{-a}	...	$\frac{a^n e^{-a}}{n!}$	...

і називається законом розподілу Пуассона.

Скорочене позначення для пуассонівської випадкової величини: $X \sim P(a)$.

Математичне сподівання
$$MX = \sum_i x_i p_i = \sum_{i=0}^{\infty} i \frac{a^i}{i!} e^{-a} = a e^{-a} \sum_{i=1}^{\infty} \frac{a^{i-1}}{(i-1)!} = a e^{-a} e^a = a,$$
 дисперсія
$$DX = MX^2 - (MX)^2 = a^2 + a - a^2 = a.$$

4.6 Найважливіші неперервні випадкові величини та їх числові характеристики

Рівномірна випадкова величина.

Кажуть, що неперервна випадкова величина X має рівномірний закон розподілу (рівномірний розподіл) на відрізку $[a; b]$, якщо множина її можливих значень $X = [a; b]$, а щільність ймовірності є постійною на цьому відрізку:

$$f(x) = \begin{cases} C, & x \in [a; b]; \\ 0, & x \notin [a; b]. \end{cases}$$

Константа C в цьому випадку однозначно визначається з умови нормування:

$$1 = \int_{-\infty}^{\infty} f(x) dx = \int_a^b C dx = C(b - a), \text{ тобто } C = \frac{1}{b-a}.$$

Таким чином, рівномірно розподілена випадкова величина має щільність ймовірності:

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{b-a}, & x \in [a; b]; \\ 0, & x \notin [a; b] \end{cases}$$

і для неї використовується позначення: $X \sim R[a; b]$.

Знайдемо функцію розподілу $F(x)$ випадкової величини $X \sim R[a; b]$. Для цього розглянемо три випадки:

- 1) якщо $x < a$, то $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t)dt = \int_{-\infty}^x 0dt = 0$;
- 2) якщо $x \in [a; b]$, то $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t)dt = \int_{-\infty}^a 0dt + \int_a^x \frac{1}{b-a} dt = \frac{x-a}{b-a}$;
- 3) якщо $x > b$, то $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t)dt = \int_{-\infty}^a 0dt + \int_a^b \frac{1}{b-a} dt + \int_b^x 0dt = 1$.

Нарешті маємо:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < a; \\ \frac{x-a}{b-a}, & x \in [a; b]; \\ 1, & x > b. \end{cases}$$

Графіки щільності ймовірностей (в точках $x = a$ і $x = b$ функція $f(x)$ має розрив) і функцій розподілу (в точках $x = a$ і $x = b$ функція $F(x)$ не існує) випадкової величини $X \sim R[a; b]$ представлені на рис. 4.7.

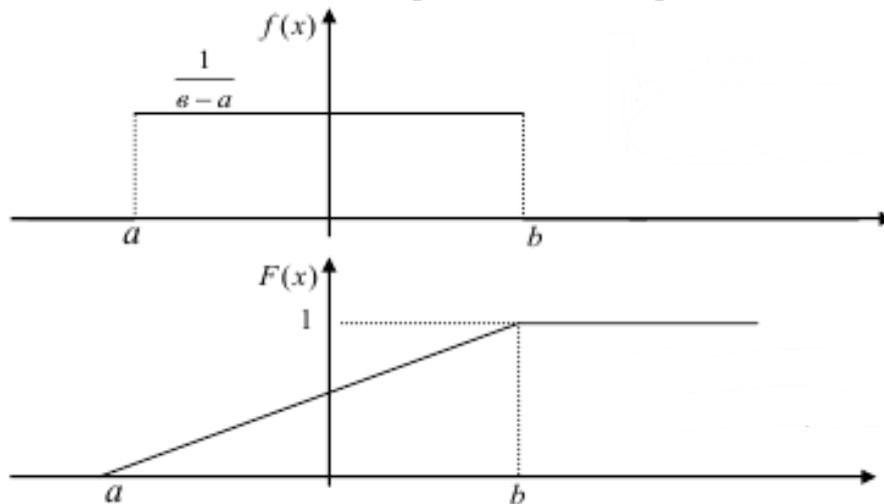

Рисунок 4.7 – Графіки розподілу ймовірностей і функції щільності рівномірної випадкової величини

Показникова (експоненціальна) випадкова величина.

Кажуть, що неперервна випадкова величина X має показниковий закон розподілу (показниковий, експоненціальний розподіл), якщо множина її можливих значень $X = [0; +\infty)$, а щільність ймовірності має вигляд:

$$f(x) = \begin{cases} 0, & x < 0; \\ \lambda e^{-\lambda x}, & x \geq 0. \end{cases}$$

Число називається $\lambda > 0$ параметром показникового розподілу, а для показникової випадкової величини використовується скорочене позначення: $X \sim E(\lambda)$.

Знайдемо функцію розподілу випадкової величин $X \sim E(\lambda)$. Для цього розглянемо два випадки:

- 1) якщо $x < 0$, то $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t)dt = \int_{-\infty}^x 0dt = 0$;
- 2) якщо $x \geq 0$, то $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t)dt = \int_{-\infty}^0 0dt + \int_0^x \lambda e^{-\lambda t} dt = 1 - e^{-\lambda x}$.

Нарешті маємо:

$$F(x) = \begin{cases} 0, & x < 0; \\ 1 - e^{-\lambda x}, & x \geq 0. \end{cases}$$

Графіки щільності ймовірностей (в точці $x = 0$ функція $f(x)$ має розрив) і функцій розподілу (в точці $x = 0$ функція $F(x)$ не існує) випадкової величини $X \sim E(\lambda)$ представлені на рис. 4.8.

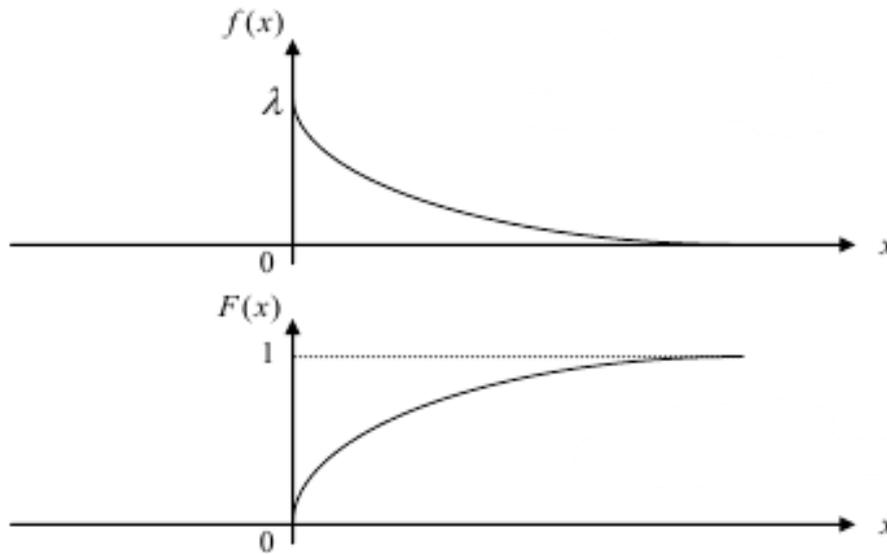

Рисунок 4.8 – Графіки щільності ймовірностей та функції розподілу показникової випадкової величини

Нормальна (гауссова) випадкова величина.

Кажуть, що неперервна випадкова величина X має нормальний закон розподілу (нормальний, розподіл Гауса) з параметрами (a, σ^2) , якщо набір її можливих значень $X = (-\infty; +\infty)$, а щільність ймовірності має вигляд:

$$f(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-a)^2}{2\sigma^2}}, -\infty < a < +\infty, \sigma > 0.$$

Скорочене позначення нормальної випадкової величини: $X \sim N(a, \sigma^2)$.

Крива щільності ймовірності (рис. 4.9) має симетричну форму по відношенню до прямої $x = a$ і має максимум в точці $x = a$.

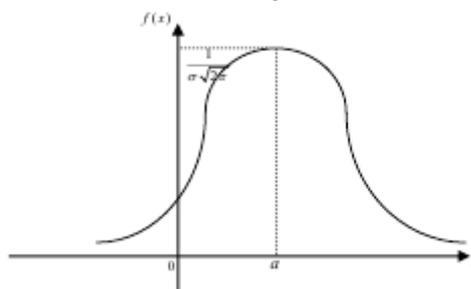

Рисунок 4.9 – Графік щільності ймовірності нормальної випадкової величини

Залежно від зміни параметрів щільність ймовірності нормального закону розподілу змінюється наступним чином: якщо параметр фіксований σ^2 , то при зміні a крива $f(x)$, не змінюючи своєї форми, просто зміщується уздовж осі абсцис (див. рис. 4.10). Таким чином, параметр a – це параметр зсуву (положення). Також параметр a характеризує середнє значення випадкової величини.

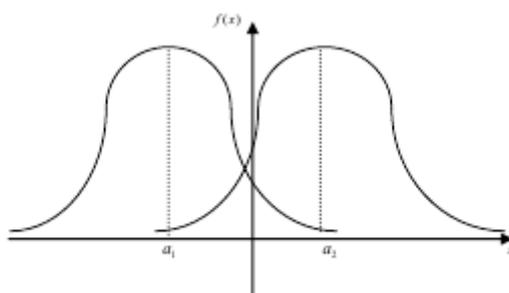

Рисунок 4.10 – Зміна в графіку нормальної щільності ймовірності в залежності від параметра a

Зміна σ^2 при фіксованому a еквівалентно зміні масштабу кривої $f(x)$ по обох осях: при збільшенні σ^2 щільність ймовірності стає більш плоскою, розтягуючись уздовж осі абсцис; при зменшенні σ^2 – вона витягується вгору, одночасно стискаючись зі сторін (ефект дії умови нормування). Таким чином, параметр σ^2 є параметром масштабу (див. рис. 4.11).

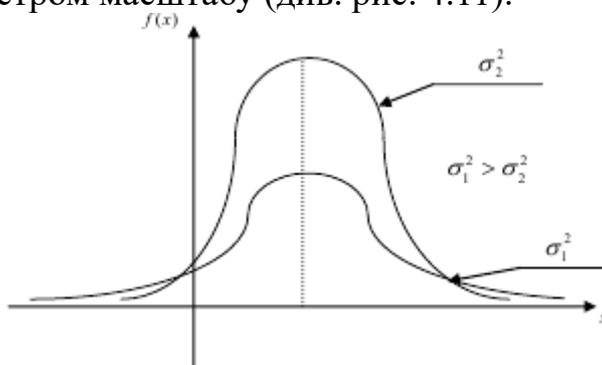

Рисунок 4.11 – Зміна графіка нормальної щільності ймовірності в залежності від параметра σ^2

Також параметр σ^2 характеризує ступінь розбросу значень випадкової величини навколо середнього значення a в наступному сенсі. Чим менше σ^2 , тим більша при фіксованому l ймовірність виду $P(|X - a| < l)$, як площа під щільністю ймовірності, або, іншими словами, при меншому l можна отримати задану ймовірність виду $P(|X - a| < l)$. Це означає, що при зменшенні σ^2 значення випадкової величини $X \sim N(a, \sigma^2)$ більш щільно групуються навколо a , тобто ступінь розбросу значень випадкової величини становить приблизно середнє значення a або менше.

Якщо $a = 0$ і $\sigma^2 = 1$, то нормальний закон розподілу називається стандартним, його щільність ймовірностей має вигляд:

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{x^2}{2}}, x \in R$$

і називається *функцією Гауса*.

Функція розподілу випадкової величини $X \sim N(0,1)$ має такий вигляд:

$$\Phi(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{t^2}{2}} dt$$

і не виражається в елементарних функціях. Функція називається $\Phi(x)$ *функцією Лапласа* (або інтегралом ймовірностей).

Властивості функції Лапласа $\Phi(x)$:

1. $\Phi(0) = 0,5$;
2. $\Phi(-x) = 1 - \Phi(x)$ для $x > 0$.

Значення функції Лапласа $\Phi(x)$ для $x > 0$ зведені у таблицю.

Імовірність потрапляння випадкової величини $X \sim N(a, \sigma^2)$ в заданий інтервал $[x_1, x_2)$ визначається за формулою:

$$P\{x_1 \leq X < x_2\} = \Phi\left(\frac{x_2 - a}{\sigma}\right) - \Phi\left(\frac{x_1 - a}{\sigma}\right).$$

Найбільш простою виражається у функції Лапласа ймовірність потрапляння випадкової величини $X \sim N(a, \sigma^2)$ в інтервал довжини $2l$, симетричний відносно точки $x = a$:

$$\begin{aligned} P\{a - l \leq X < a + l\} &= P\{|X - a| < l\} = \Phi\left(\frac{a + l - a}{\sigma}\right) - \Phi\left(\frac{a - l - a}{\sigma}\right) = \\ &= \Phi\left(\frac{l}{\sigma}\right) - \Phi\left(-\frac{l}{\sigma}\right) = 2\Phi\left(\frac{l}{\sigma}\right) - 1. \end{aligned}$$

Далі, якщо покласти $l = 3\sigma$ і врахувати, що $\Phi(3) = 0,9987$, ми отримаємо:

$$P\{a - 3\sigma \leq X < a + 3\sigma\} = P\{|X - a| < 3\sigma\} = 2\Phi(3) - 1 = 0,9974.$$

Результат називається «Правило трьох сигм» (рис. 4.12), що означає, що «практично всі» значення випадкової величини $X \sim N(a, \sigma^2)$ знаходяться в межах інтервалу $(a - 3\sigma, a + 3\sigma)$ в тому сенсі, що ймовірність випадкової величини $X \sim N(a, \sigma^2)$ прийняти значення, яке не належить цьому інтервалу, мізерно мала ($\approx 0,0026$).

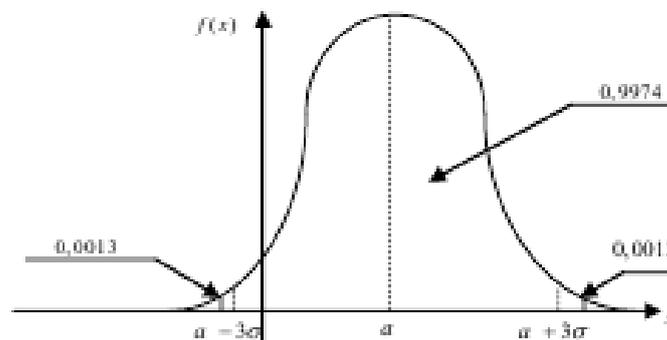

Рисунок 4.12 – Геометрична ілюстрація «Правила трьох сигм»